

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Lähdesmäki, Tuuli

Title: Diskurssianalyysi taiteen tutkimuksen menetelmänä

Year: 2012

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja 2012

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Lähdesmäki, T. (2012). Diskurssianalyysi taiteen tutkimuksen menetelmänä. In A. Waenerberg, & S. Kähkönen (Eds.), *Taidetta tutkimaan : menetelmiä ja näkökulmia* (pp. 39-61). Kampus Kustannus. Kampus Kustannus/JYY:n julkaisusarja, 86. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8610-0>

Diskurssianalyysi taiteen tutkimuksen menetelmänä

Näkökulman siirtyminen kuvasta kieleen

Mielikuvat taidehistoriallisesta tutkimuksesta liittyvät usein taideteosten, kuvien tai visuaalisten ilmiöiden välittömään analysoimiseen ja tulkitsemiseen. Visuaalisia ilmiöitä tutkitaan taidehistoriassa kuitenkin usein välillisesti tekstien avulla. Taidehistorioitsijat ovat usein kiinnostuneita siitä, mitä visuaalisista ilmiöistä kirjoitetaan, miten niistä puhutaan tai miten ilmiöihin suhtaudutaan erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Kuvien tulkitsemisen ja analysoimisen sijaan taidehistorian tutkimus muodostuu usein tekstien tulkitsemisesta ja analysoimisesta. Tutkimuksessa tekstejä voidaan jäsentää monien menetelmien avulla, kuten teemoittelemalla, tyypittelemällä tai lähilukemalla niiden sisältöjä valitusta näkökulmasta. Tekstien tutkimiseen on kehitetty myös muita, tiettyihin tekstien ominaisuuksiin pureutuvia analyysimenetelmiä. Eräs tällainen ihmistieteiden tutkimuksessa runsaasti käytetty menetelmä on diskurssianalyysi.

Taidehistoriallisen tutkimuksen kentässä diskurssianalyttisen tutkimuksen voimistuminen liittyy 1980-luvulla käynnistyneeseen tieteenalan lähestymistapojen ja teoreettisen ja menetelmällisen ajattelun uudistumiseen. Taidehistorian tutkimukseen omaksuttiin tuolloin sosiologisia, psykologisia ja kielitieteellisiä vaikutteita. Etenkin kielitieteellisten vaikutteiden omaksumisen voi nähdä heijastaneen ihmistieteiden tutkimuksessa yleisemminkin 1970- ja 1980-luvulla tapahtuneita painopisteiden muutoksia. Näille muutoksille oli ominaista ilmiöiden kielellisyyden korostus: ilmiöiden katsottiin saavan merkityksensä ja ilmenemismuotonsa puheessa, kirjoituksessa tai ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Myös taidehistorian tutkimuksessa alettiin kiinnittää huomiota siihen, miten visuaalisia ilmiöitä kielelliste-

tään. Kuten monella muullakin tieteenalalla, myös taidehistoriassa näkökumien ja lähestymistapojen muutos tulkittiin tieteenalan uudeksi paradigmaksi, joka nimitettiin tieteenalan perinteiseen ydinalueeseen eroatekevästi 'uudeksi taidehistoriaksi' (*new art history*). Aikanaan uudet ja epäkonventionaaliset näkökulmat ovat 1990- ja 2000-luvuilla yleistyneet ja normalisoituneet keskeiseksi osaksi taidehistorian tutkimuksen kenttää. Normalisoituminen on noudattanut paradigman muutoksen kuhnilaista¹ logiikkaa: monet aikanaan uudet näkökulmat sisältyvät nykyisin taidehistorian tutkimuksen keskiöön.

Diskurssianalyysi on yksi ihmistieteiden kielellisen kiinnostuksen myötä yleistyneistä tutkimusmenetelmistä. Suomalaisessa taidehistorian tutkimuksessa menetelmää on sovellettu 1990-luvulta lähtien erilaisin painotuksin, jotka heijastavat sekä menetelmän että tieteenalan intressien yleisiä kehityskulkuja. Erilaisia painotuksia voidaan hahmottaa esimerkiksi seuraavien kolmen tutkimuksen avulla. Tuula Karjalaisen vuonna 1990 julkaistu väitöstutkimus *Uuden kuvan rakentajat. Konkretismin läpimurto Suomessa* valottaa väljän diskurssi- tai tekstianalyyttisen lähestymistavan avulla konkretistiseen taiteeseen liittyvien taidekäsitusten muodostumista Suomessa 1950-luvulla. Tutkimuksessa analysoidaan taideteosten ohella konkretismia käsitteleviä tekstejä, taidekritiikkiä ja sanomalehtikeskustelua ja hahmotetaan 1950-luvun taiteen kentän toimijoiden määritelmiä ja näkemyksiä ajan taidesuuntauksista. Tutkimuksessa ei sovelleta diskurssitutkimuksen käsitteitä, mutta sen tekstianalyyttisissä kappaleissa lähestytään diskurssitutkimuksen peruslähtökohtia: aineistona olevista teksteistä havaitaan tutkimuskohteeseen liittyvien käsitysten ja näkemysten kirjo ja analyysissa edetään aineistossa todentuvien erilaisten käsitysten erittelyyn. Käsitteellisenä lähtökohtana tutkimuksessa ovat taidehistoriankirjoituksesta tutut taidesuuntauokset. Tutkimus ei siten pyri löytämään ja nimeämään uusia diskursseja, vaan jäsentämään ja analysoimaan taidehistoriankirjoituksessa jo aiemmin hahmotettujen diskurssien syntymistä ja sisältöjä.

Leena-Maija Rossin vuonna 1999 julkaistu väitöstutkimus *Taide vallassa. Poliittikkäkäsityksen muutoksia 1980-luvun suomalaisessa taidekeskustelussa* soveltaa diskurssianalyyttistä menetelmää toisella tavalla. Tutkimus perustuu 1980-luvun taidekritiikin ja taiteesta kirjoittamisen analysoimiseen ja erittelyyn erilaisiksi tutkijan itse nimeämiksi diskursseiksi. Tutkija hahmottaa

aineistostaan erilaisia tapoja käsittää ja määritellä ajan taidetta ja erityisesti sen poliittisuutta. Rossin tutkimuksen keskiössä ovat diskurssien keskinäiset hierarkiat ja diskursseissa todentuvat taiteen kentän toimijoiden valtasuhteet. Menetelmällisistä ja teoreettisista painotuksista johtuen tutkimus noudattaa kriittisen diskurssianalyysin perinnettä.

Harri Kalhan vuonna 2002 julkaistu artikkeli ”Neitosista ken on kauden’. Missipuhe ideologisena diskurssina” hyödyntää väljästi diskurssianalyysin teoriaa ja käsitteistöä, mutta ottaa samalla analyysin kohteeseen hyvin kriittisen ja kommentoivan lähestymistavan. Tutkimuksen aineistoksi on rajattu vain yksi teksti, jota tutkija tarkastelee hyvin intensiivisestä sukupuolen rakentumista analysoivasta näkökulmasta. Tutkimus avaa mikrotason analyysin avulla yhteiskunnassa ja kulttuurissa vaikuttavia makrotason valtarakenteita ja ideologioita. Kalha viittaa tutkimusotteensa kuvauksessa Michel Foucault’n genealogian ideaan: intensiivisellä ja yksityiskohtaisella analyysillä tutkija purkaa ja tulkitsee aineiston tiheitä ja intertekstuaalisia kerroksia, jotka osallistuvat merkitysten historialliseen muodostumiseen.²

Edellä mainittujen diskurssitutkimusta eri tavoin hyödyntävien julkaisujen lisäksi diskurssianalyysin menetelmää tai diskurssitutkimuksellista näkökulmaa on sovellettu monissa muissakin suomalaisissa taidehistorian tutkimuksissa viime vuosikymmenellä. Etenkin taidehistorian ja taidekritiikin historiografiaa avaavissa tutkimuksissa on hyödynnetty diskurssitutkimuksellista näkökulmaa, jonka avulla on korostettu tekstien sitoutumista ympäröivään kulttuuriin ja sen historiallisesti määrittymiin normeihin ja koodeihin³. Tutkimuksissa on painottunut tekstien kriittinen luenta ja erilaisista lähtökohdista tai maailmankatsomuksista tuotettujen tulkintojen ja mielipiteiden ymmärtäminen. Toisissa tutkimuksissa diskurssianalyysin menetelmää ja käsitteistöä on noudatettu yksityiskohtaisemmin tutkittaessa merkitysten rakentamista ja rakentumista mikrotasolla⁴. Ylipäänsä diskurssitutkimukseen liittyvä sanasto ja teoreettinen ajattelu ovat yleistyneet viime vuosikymmenten kuluessa taidehistorian tutkimuksen arkikieleen. Taidehistorian tutkimuksessa onkin tavanomaista kutsua erilaisia merkityksenantotapoja diskursseiksi ja nähdä merkitysten rakentuvan kielellisessä ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, vaikka tutkija ei tarkemmin erittelisikään tutkimustaan diskurssitutkimukseksi tai vaikka tutkimuksen menetelmä ei välttämättä noudattaisi diskurssianalyysin analyyttistä aineistonkäsittelytapaa.

Tutkimuskohteena diskurssi

Diskurssitutkimuksen erilaisissa orientaatioissa sen käsitteille on muodostunut erilaisia merkityssisältöjä. Eri tieteenaloilla tietyt tutkimusorientaatiot ovat olleet suosittumia kuin toiset. Diskurssitutkimuksen peruskäsitteiden, diskurssin ja tekstin, runsas käyttö akateemisessa kielessä on paikoin aiheuttanut inflaatiota käsitteiden sisällöille, mutta toisaalta käsitteiden määrittely ja pohtiminen tutkimuksissa on vakiinnuttanut niiden käyttöä ja ylipäänsä diskurssianalyttisen tutkimuksen asemaa ihmistieteiden tutkimuskentällä. Mitä diskurssitutkimuksen peruskäsitteillä tarkoitetaan ja miten niitä käytetään taidehistoriallisessa tutkimuksessa?

Diskurssi voidaan ymmärtää teoreettisena käsitteenä monella tavalla. Se voidaan määritellä hyvin rajatusti tarkoittamaan tietynlaista tapaa tuottaa merkityksiä, jolloin on mahdollista osoittaa tarkastikin, minkälaisissa käytötilanteissa diskurssi esiintyy. Toisenlaisissa merkityksenantotilanteissa vaikuttaa silloin jokin toinen diskurssi. Diskursseista voidaan tällöin puhua monikossa ja käsitettä käyttää määrällisenä substantiivina, joka viittaa tietynlaiseen tapaan representoida ja merkityksellistää todellisuutta. Diskurskien havaitsemisen ja erottelun perustana toimii tutkimuksen empiirinen aineisto ja tutkijan siitä havaitsemat erilaiset todellisuuden representointitavat. Tutkija voi nimetä aineistosta havaittuja ja jäsenettyjä diskursseja niiden olemuksen kiteyttävillä nimillä, jotta diskursseja olisi tutkimusteknisesti helpompi analysoida, esitellä ja tehdä niistä johtopäätöksiä.

Toisinaan diskurssin käsitettä käytetään merkitsemään hyvin laajoja yhteiskunnallisia rakenteita, jotka havainnollistuvat yhteiskunnan eri osaluilla samankaltaisiin arvoihin perustuvina ajattelutapoina, pyrkimyksinä ja toimintoina. Joskus tätä hyvin laajasti ja samalla yleisesti määrittyvää diskurssikäsitettä kutsutaan diskurssijärjestykseksi.⁵ Eräissä tutkimuksissa diskurssin käsite rinnastuu sosiologien ideologiaksi kutsumaan ilmiöön: joukkoon lausumia tai uskomuksia, jotka tuottavat tietyn ryhmän tai luokan etuja palvelevaa tietoa⁶. Esimerkiksi ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n kirjoituksissa diskurssin käsite linkittyy kiinteästi valtaan, sosiaalisiin instituutioihin ja ymmärryksen tuottamiseen ja vastaa siten näiltä osin ideologian käsitettä⁷. Kun diskurssit ymmärretään laajempina kategorioina, ne eivät ole samalla tavalla tutkijalähtöisiä rakennelmia, kuin edellä kuvatussa kä-

sitteen ymmärtämistavassa. Kyseessä ovat tällöin yleisemmät diskursiiviset rakennelmat, jotka hahmottuvat ja esiintyvät tutkimuksen empiirisessä aineistossa, mutta joita on jo kuvattu aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Taidehistoriassa tällaisia laajempia diskursseja ovat esimerkiksi kansallisen, modernismin tai postmodernismin diskurssit. Diskurssin käsitettä voidaan siis käyttää tarkoittamaan hyvin eri laajuisia merkityksellistämisen rakenteita. Merkityskirjosta johtuen käytetty käsite tulisikin aina diskurssitutkimuksessa erikseen määrittellä.

Taidehistoria on tieteenala, jonka lähtökohtana on visuaalisten ilmiöiden ja niiden merkitysten määrittely, analyysi ja tulkinta. Tieteenalan tutkimuksessa ollaan lähtökohtaisesti tekemisissä diskursiivisten rakenteiden kanssa. Diskurssien hahmottamista tieteenalalla voidaan tarkastella kahden alla olevan tekstiesimerkin avulla. Ensimmäinen tekstinäyte on Jyväskylän yliopiston humanistien tiedekunnan opinto-oppaasta vuodelta 2005. Jälkimmäinen näyte on taidehistorioitsija Sakari Saarikiven vuonna 1967 kirjoittamasta teoksesta *Taidehistorian ääriä*. Teksteissä pyritään määrittelemään, mitä taidehistoria on tieteenalana.

Tekstinäyte 1: Taidehistoria tutkii niitä taiteen ilmiöitä, jotka ovat näköäistin havainnoitavissa. Taide tekee näkyväksi ihmisen mielen toimintaa, tunteita, uskomuksia, mielikuvitusta tai päättelyä. Taidehistorioitsija kartoittaa, lukee ja tulkitsee tätä toimintaa olipa kysymys taiteen tekijöistä tai teko tavoista, ilmiöstä tai aihe maailmasta, yhteiskunnallisesta, ideologisesta tai uskonnollisesta taustasta, ajatusmalleista tai taidefilosofisista pohdinnoista. Taidehistorioitsija ottaa huomioon taiteenteon historialliset edellytykset ja muistaa myös, että itse taidehistoriakin on historiallisen muutoksen alainen. Taidehistoria katsoo nykyisin kuvataiteiden ja arkkitehtuurin tutkimuksen ohella myös muita visuaalisen kulttuurin ilmiöitä perehtyen ilmiöiden historiaan, merkityksiin ja taiteen tarkasteluun liittyviin teorioihin.⁸

Tekstinäyte 2: Taidehistoria kertoo, mitä ihminen on taiteen alalla saanut aikaan. Sellaisena se on ihmiskunnan parhaiden saavutusten historiaa, sillä oli pa kulttuurilla miten materiaalinen pohja tahansa, sen arvoa historiallisen kehityksen puitteissa arvostellaan kansan henkisten,

lähinnä taiteellisten saavutusten perusteella. Melkein kaiken tietomme muinaisten aikojen kadonneitten kansojen kulttuurista olemme saaneet taideteosten välityksellä. Jokainen kulttuuri on luonut oman taiteensa, ja kun muut kulttuurin muistomerkit ovat hävinneet, ovat taideteokset usein pystyneet uhmaamaan vuosituhansienkin hävitystä, ei ainoastaan materiaalisina taide-esineinä vaan myös henkisinä saavutuksina, joita nykyaika kunnioittaa esimerkillisinä mestariteoksina.⁹

Taidehistorian luonnetta tieteenalana on määritelty ja jäsennelty lukemattomissa teksteissä. Jos tarkasteltaisiin määritelmiä, jotka on kirjoitettu molempien tekstinäytteiden kirjoitusajankohtana, voitaisiin todeta, että useat samana vuosikymmenenä kirjoitetut määritelmät perustuvat samantapaisiin ajatuksiin, näkökulmiin ja argumentteihin. Vuosikymmeniltä löytyy toki myös monia muunlaisiakin määritelmiä. Ensimmäisen tekstin havainnollistamaa tapaa määritellä taidehistoriaa voitaisiin kutsua rajatun diskurssikäsitteen merkityksessä esimerkiksi 'tulkinnallisuuden ja itsereflektion diskurssiksi'. Diskurssissa toimijana on subjekti, taidehistorioitsija, jonka nähdään kartoittavan, lukevan ja tulkitsevan tutkimiaan kohteita. Subjektii-visen toiminnan lisäksi diskurssissa painottuu ymmärrys tieteenalan historiallisuudesta ja sen käsitysten muuttuvuudesta. Taidehistoria määrittyy tekstinäytteessä hyvin laajasti käsittäen kaikkien näköaistin havaittavissa olevien ilmiöiden tarkastelun. Tällaisten painotusten voi todeta liittyvän yleisemmin 'uuden taidehistorian' diskurssiin ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen diskurssiin. Uuden taidehistorian paradigmaa ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen kenttää kuvaavat tekstit painottavat usein juuri mielenkiintoa taidekuvan kategoriaa laajemman visuaalisen kuvaston tutkimiseen.

Ensimmäinen katkelma poikkeaa huomattavasti 40 vuotta aikaisemmin kirjoitetusta taidehistorian määrittelystä. Jälkimmäisen tekstinäytteen havainnollistamassa määrittelyssä taidehistoria näyttäytyy ihmiskunnan parhaiden saavutusten historiana. Tällaista taidehistorian määrittelytapaa voitaisiin kutsua aineistolähtöisessä tarkastelussa esimerkiksi 'mestariteosdiskurssiksi'. Kuten tekstinäyte havainnollistaa, siinä taidehistorian tutkimuksen keskiössä ovat esimerkilliset mestariteokset, jotka todentavat historiallista kehitystä ja kansojen henkisiä saavutuksia. Taideteosten nähdään välittävän tietoa kansojen kulttuureista. Subjektien eli taidehistorioitsijoiden

toiminta häviää objektiivisuuden retoriikkaan, jossa ”taidehistoria kertoo”, miten asiat ovat. Tällaiset näkemykset taiteen ja taidehistorian merkityksessä heijastavat toisaalta sekä nationalismiin että modernismin laajempia diskursseja. Esimerkit havainnollistavat, miten diskurssit voidaan hahmottaa historiallisina: tietyt diskurssit ovat voimakkaita ja dominoivia tietyssä ajankohtana, diskurssien valtasuhteet voivat vaihtua ja myös diskurssit itsessään voivat muuntua tai kadota.

Diskurssi-sanaa on pyritty eräissä tutkimuksissa suomentamaan esimerkiksi puhetavaksi¹⁰ tai merkityksellistämisen järjestelmäksi¹¹ tai sille on annettu osittain rinnakkaisia tai täydentäviä termejä, kuten merkityssystemi tai tulkintarepertuaari¹², merkitysavaruus tai sanasto¹³ ja tulkintapaketti tai kehys¹⁴. Usein tutkimuksessa käytetään kuitenkin eri tieteenalojen kieleen vakiintunutta diskurssi-sanaa. Tekstin käsite on diskurssitutkimuksessa vakiintunut tarkoittamaan laajempaa kategoriaa kuin vain kielellisiä tuotteita. Se voidaan ymmärtää ranskalaisen teoreetikon Roland Barthesin jo 1960-luvulla esittämällä tavalla kattamaan kuvat, esineet ja muun merkityksiä kantavan ’kielen’.¹⁵ Brittiläinen diskurssitutkija Norman Fairclough on kiinnittänyt huomiota siihen, miten tekstin käsitteen lisäksi myös diskurssi ymmärretään helposti vain kielelliseksi ja tekstuaaliseksi ilmiöksi, vaikka käsite kattaa kaikenlaisen merkityksenmuodostumisen, niin visuaalisen kuin toiminnallisen¹⁶. Diskurssit voivat kielen ohella esiintyä olemisen tapoina ja materialisoitua objekteiksi¹⁷.

Kieli ja todellisuus – diskurssitutkimuksen teoreettisia lähtökohtia

Diskurssitutkimuksen teoreettinen tausta tukeutuu sosiaalisen konstruktio- nismiin tapoihin hahmottaa maailmaa ja todellisuutta kielessä, ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja sosiaalisessa toiminnassa syntyvinä rakennelminä. ’Tosiasiat’ ymmärretään sosiaalisessa konstruktionismissa riippuvaisiksi siitä kieliyhteisöstä, joka on luonut ja esittänyt ne. Myös havaitseminen hahmottuu riippuvaiseksi sosiokulttuurisista malleista ja sen pohjalta tapahtuvasta todellisuuden tuottamisesta: aistikokemuksetkin välittyvät kielellisinä kuvauksina. Näkökulman mukaan kieli ei ole vain neutraali väline, vaan sillä myös perustellaan, oikeutetaan ja tuotetaan asioita.¹⁸ Sosiaalisen konstruk-

tionismin mukaisessa ajattelussa pyritään havaitsemaan totuuksien ja todellisuuden konstruktioivinen luonne osoittamatta ja arvottamatta kuitenkaan oikeita ja väärää todellisuutta.

Sosiologit Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen toteavat runsaasti lainatussa diskurssianalyysin menetelmää ja teoriaa käsittelevässä kirjassaan, että ajatus konstruktioivisista merkityssysteemeistä sisältää ei-heijastuvuuden idean, jonka mukaan kieltä tai kielen käyttöä ei oleteta todellisuuden kuvaksi, vaan kielenkäyttö ja muu todellisuus ovat erottamattomasti yhteen kietoutuneita.¹⁹ Todellisuuden ja kielen yhteen kietoutumisen näkökulmaa on sovellettu sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä erilaisin painotuksin. Eri painotusten ääripäistä toisessa nähdään, että kielen ulkopuolella on myös ei-diskursiivisia maailmoja, kun taas toisessa katsotaan, että maailmat aukeavat vasta ja vain kielen merkityksellistämänä. Ensimmäistä ajattelutapaa on kutsuttu heikoksi, kontekstuaaliseksi tai ontologiseksi konstruktionismiksi. Sen lähtökohdat viittaavat näkemykseen, jonka mukaan ulkoinen materiaallinen maailma on olemassa riippumatta ihmisten representaatioista, kuten kielestä. Jälkimmäistä ajattelutapaa on kutsuttu tiukaksi tai episoteemiseksi konstruktionismiksi. Tässä ajattelutavassa painottuvat näkemykset, joiden mukaan ihmisen on mahdotonta päästä käsiksi tai olla suoraan kosketuksissa maailmaan, sillä maailman ja ihmisten välissä on aina symbolisen tason merkitysrakenteita, kuten kielellisiä määrittäjä.²⁰

Sosiaalisen konstruktionismin paradigma ja diskurssitutkimuksen teoreettiset lähestymistavat liittyvät yleisemmin ihmistieteissä muutama vuosikymmen sitten voimakkaasti esille tulleeseen kielelliseen käänteeseen, jota on luonnehdittu myös termeillä subjektiivinen ja kulttuurinen käänne. Kerromuksia painottavassa näkökulmassa on puhuttu narratiivisesta käänteestä²¹. Johan Fornäsin mukaan kielellinen tai kulttuurinen käänne on saanut sysäyksensä myöhäismodernista kulturalisoitumisesta ja medioitumisesta, jotka ovat muuttaneet symbolien, tekstien ja diskurssien merkitykset päivittäisessä kommunikaatiossa aiempaa monisyisemmiksi ja problemaattisemmiksi, mikä on edelleen nostanut ne uudella tavalla huomion keskipisteeseen.²² Kielellinen käänne yhdistetään usein myös postmodernin paradigmaan ja etenkin 1900-luvun lopun ranskalaiseen filosofiaan kohdistuvaan kiinnostukseen²³. Muun muassa aiemmin mainitut ranskalaiset Roland Barthes ja Michel Foucault ovat vaikuttaneet voimakkaasti kielen käyttöä,

sen tuottamia merkityksiä ja valtarakenteita koskeviin tutkimusnäkökulmiin. Foucault'n mukaan kielelliset valinnat ovat aina myös vallankäyttöä²⁴.

Koska diskurssianalyysin menetelmään liittyy monia hyvin perustavanlaatuisia lähtökohtaoletuksia, monet tutkijat ovat pitäneet diskurssianalyysia samalla sekä metodologisena että teoreettisena viitekehyksenä²⁵. Tähän viitekehykseen kuuluu sosiaalisen konstruktionismin periaatteen lisäksi oletukset kontekstuaalisuudesta (diskurssit ovat sosiokulttuurisia, tilannesidonnaisia ja historiallisia), kielen funktionaalisuudesta (kielenkäyttö on teko ja tuottaa seurauksia ja toimintaa) ja monien eri diskurssien samanaikaisuudesta (diskurssit ovat valtasuhteessa toisiinsa)²⁶.

Analyysin variaatioita

Diskurssianalyysin nimekkeen alle mahtuu runsas valikoima erilaisia tekstien analyysitapoja. Kielitieteilijöille diskurssianalyysi on merkinnyt erityisesti tekstin ja puheen lingvististä analyysia, kun taas sosiologit, sosiaalipsykologit ja kulttuurintutkijat ovat ymmärtäneet diskurssianalyysin laajemmin tiedon ja sosiaalisten käytänteiden hahmottamistapoina. Diskurssianalyysi voidaankin nähdä teoreettisena viitekehyksenä, johon etsitään ja räätälöidään tapauskohtaisesti erilaisia menetelmällisiä valintoja.²⁷ Diskurssianalyysista voidaan myös jäsentää erilaisia tutkimuksellisia traditioita tai koulukuntia, joiden näkökulmat poikkeavat siinä, millaisena ne hahmottavat tiedon ja ihmisen suhteen todellisuuteen. Brittiläisessä tai anglosaksisessa koulukunnassa on korostettu keskusteluanalyysiin painottunutta pragmaattista diskurssianalyysiperinnettä, jossa tutkimuksen mielenkiinnonkohteita ovat erityisesti kommunikaation kielelliset rakenteet: kielen muoto, merkitys, tyyli, retoriikka, skemaattiset rakenteet, retoriset suostuttelukeinot ja todellisuuden rakentuminen niissä ihmisten välisenä vuorovaikutuksena. Ranskalaisesta kriittisestä sosiologisesta analyysista ja erityisesti foucaultlaisesta kielen, kommunikaation ja vallan yhteen nivovasta ajattelusta juontuva kriittinen diskurssianalyysi on pyrkinyt tarkastelemaan kieltä, kulttuuria ja yhteiskuntaa yhteisvaikutteisena rakenteena, jossa vallan ja alistamisen mekanismit ohjaavat ihmisten ja yhteisöjen toimintaa, arvostusperusteita ja tiedon muodostumista. Kriittisen diskurssianalyysin periaatteina on tuoda näkyväksi, demystifoida tai haastaa vallan rakenteita.²⁸ Myös kriittisessä diskurssianalyysissa on erilaisia muunnelmia.

Suomalaisessa diskurssitutkimuksessa on usein tukeuduttu anglosaksiseen tutkimusperinteeseen, tosin kulttuurikriittisissä tutkimuksissa analyysiin on sovellettu taajaan ranskalaisten teoreetikoiden lähestymistapoja. Yksi tunnetuimmista suomalaisessa tutkimuksessa sovelletuista diskurssianalytikoista on sosiokulttuurista ja yhteiskuntateoreettista näkökulmaa painotta-va Norman Fairclough. Hänen kriittisessä diskurssianalyysissään nivoutuvat yhteen keskusteluanalyysin tekstilähtöinen tutkimusote ja kriittisen sosiologisen analyysin yhteiskunnalliset näkökulmat. Faircloughin analyysi voidaan katsoa yhdeksi diskurssianalyysin perusmalliksi, jonka vuoksi se on otettu tässä artikkelissa diskurssianalyysin menetelmän esittelyn lähtökohdaksi.

Faircloughin analyysin keskiössä on kolme mielenkiinnonkohdetta. Tutkimuksessa analysoidaan sitä, miten kohteeseen liittyvä todellisuus ja tieto rakentuvat kielessä ja teksteissä, miten kieli ja tekstit rakentavat identiteettejä tai positioita ihmisille, ja miten ihmisten ja erilaisten todellisuus- ja tietokäsitysten välille rakentuu suhteita, jotka voivat olla hierarkkisia valtasuhteita.²⁹ Fairclough jäsentää diskurssianalyysistä myös kolme ulottuvuutta: tekstin, diskurssikäytännön ja sosiaalisen käytännön ulottuvuuden, joiden tarkastelut toimivat samalla analyysin etenemisen vaiheina³⁰. Diskurssikäytäntö tarkoittaa tapoja, joilla tekstejä tuotetaan ja jaetaan ja joilla yleisöt ottavat tekstejä vastaan. Taidehistorian tieteenalalla diskurssikäytännöt voivat olla esimerkiksi taidekriittikin, kulttuurijournalismin, lehdistötiedotteiden, uutistekstien, taidekilpailujen palkintolautakuntien päätösten tai vaikkapa haastatteluihin perustuvien taiteen tulkintojen tuottamisen ja vastaanottamisen muotoja. Tässä analyysin vaiheessa keskeistä on hahmottaa, millaiset konkreettiset tekijät vaikuttavat tekstien syntyyn ja vastaanottoon, sillä tekstejä tuotetaan ja vastaanotetaan eri tavoin erilaisissa konteksteissa. Tekstien erilaiset tuottamis- ja kulutuskontekstit vaikuttavat niiden tulkintoihin. Kaikki tekstit ovat periaatteessa tulkinnallisesti avoimia, mutta tekstin tulkitsijat supistavat tekstien mahdollista tulkinnallista ambivalenssia. Tulkitsijat päätyvät tulkintoihin, jotka ovat loogisia ja sosiaalisen käytännön kokonaisuuteen sopivia kussakin diskurssissa. Teksteihin kiinnittyvät kontekstit vähentävät niiden ambivalenttia voimaa.³¹

Yksi tekstien tuotantoon ja vastaanottoon vaikuttava kontekstitekijä on lajityyppi ja siihen liittyvät rajat, tavat, muodot, konventiot, normit ja sääntönmukaisuudet. Tekstien tuotanto- ja vastaanottokontekstiin kuuluvat

kiinteästi myös erilaiset instituutiot, joille ja joiden puitteissa tekstejä tuotetaan. Esimerkiksi taiteen tutkimuksen ja taidekriitikin kirjoittamisessa on omat konventionsa, säännönmukaisuutensa, instituutionsa ja toimijansa, jotka tuottavat tiettyjen lajityyppien tekstejä. Journalistisissa teksteissä vaikuttavat samoin tietyt lajityyppien konventiot ja säännönmukaisuudet. Esimerkiksi journalististen tekstien uutiskriteerit vaikuttavat ylipäänsä siihen mistä uutisteksteissä kirjoitetaan.³² Tietyt tekstin tuottamistilanteet, kuten vaikkapa kokoukset, ovat luonteeltaan määrämuotoisia, mikä on luonnollisesti vahva tekstiin vaikuttava kontekstitekijä³³. Tekstin määrämuotoinen muoto ja ilmaisutapa asettavat rajoja ja oletuksia myös niiden tulkinnoille. Eri lajityyppihin kiinnittyy lisäksi tiettyjä kirjoittajarooleja. Esimerkiksi taidehistorian tutkija tuottaa tiettyyn lajityyppiin sopivia tekstejä tieteenekijän ammatillaisen roolissa, samoin taidekriitikko tuottaa tekstejä kriitikon roolin mukaisesti. Vaikka eri rooleissa olevat kirjoittajat ajattelisivat tietyistä asioista samalla tavoin, vaikuttaa kirjoittajan rooli ja tuotetun tekstin lajityyppi siihen, miten ajatukset voidaan julkisesti ilmaista. Tiettyyn lajityyppiin ja tiettyyn rooliin voi lisäksi liittyä omanlainen tapa käyttää kieltä, jopa omanlainen sanasto.

Sosiaalinen (Faircloughin myöhemmissä teksteissä sosiokulttuurinen³⁴) käytäntö tarkoittaa tekstien ja diskurssien historiallista ja sosiokulttuurista kontekstia, joka koostuu Faircloughin mukaan sosiaalisista rakenteista, kuten esimerkiksi yhteiskuntaluokista, sukupuolesta, kulttuurista, taloudesta sekä lain ja koulutuksen kaltaisista instituutioista³⁵. Taidehistoriallisessa diskurssitutkimuksessa mielenkiintoiseksi sosiokulttuuriseksi kontekstiksi voi muodostua vaikkapa yhteiskunnan sosiaalinen rakenne, sukupuolituneet käytännöt tai eri kulttuurien kohtaamisesta nouseva arvokeskustelu. Tutkimuksen aineisto, rajaus, ongelmanasettelu ja tutkimuskysymykset vaikuttavat siihen, millainen sosiokulttuurinen konteksti on tutkimuksen kannalta merkityksellinen.

Faircloughin jäsentämä diskurssikäsite ja diskurssianalyysi ovat kolmiulotteisia: jokainen diskursiivinen tapahtuma nähdään samanaikaisesti tekstinä, osana diskurssikäytäntöä ja osana sosiaalista käytäntöä³⁶. Diskurssianalyysi on yritys jäljittää tekstien, diskurssikäytäntöjen ja sosiokulttuuristen käytäntöjen välisiä yhteyksiä³⁷. Analyysissa mikro- ja makrorakenteet kohtaavat: yksittäisiä kielellisiä tapahtumia ei voi tulkita vain merkityksiltään ti-

lannekohtaisiksi, vaan jokainen tapahtuma ja toiminta osallistuvat makrorakenteiden (sosiaalisten rakenteiden ja ideologioiden) tuottamiseen ja toistamiseen³⁸. Vastaavasti makrorakenteet muodostavat ne kehykset, joissa mikrotapahtumat mahdollistuvat. Diskurssien ja sosiaalisen rakenteen välillä on siten dialektinen suhde: jälkimmäinen on sekä edellisen ehto että sen seuraus³⁹. Onnistuneessa diskurssitutkimuksessa makrotason päätelmät argumentoidaan mikrotason analyysillä, ja mikro- ja makrotason yhteyksien näkeminen pohjautuu ilmiön ja sen kontekstien laaja-alaiseen ymmärrykseen.

Kriittisessä diskurssianalyysissä korostetaan vallan ja ideologian tarkastelemista. Ideologian voidaan ymmärtää diskurssitutkimuksessa tarkoittavan todellisuutta koskevia konstruktioita, representaatioita ja väittämiä, jotka on sisäänrakennettu diskursiivisten käytäntöjen muotoihin ja merkityksiin ja jotka osallistuvat valtasuhteiden tuottamiseen, vakiinnuttamiseen, ylläpitämiseen ja muutokseen. Vahvimmillaan ideologiat ovat itseäänselvyyksiä ja luonnollistettua 'tervettä järkeä', joihin diskurssin yhtenäisyys perustuu.⁴⁰ Ideologiat kiinnittyvät kieleen, kielen rakenteisiin, kielellisiin tapahtumiin ja diskurssien ja sosiaalisten käytäntöjen rakenteisiin monin tavoin ja monitasoisesti. Niinpä diskurssikäytäntöjen muutospaineesiin, -kamppailuihin ja muutoksiin liittyy usein ideologisia kamppailuja.⁴¹ Eräs kriittisen diskurssianalyysin tavoitteista onkin tehdä näkyväksi ideologioiden olemassaolo, tiettyjen diskurssien luonnollistaminen, 'itsestään selvyysien' syntyminen ja diskursseissa ilmenevät vallan mekanismit⁴². Taiteeseen liittyy runsaasti mielipiteiden, tulkintojen ja arvostelmien ilmaisuja, joissa ideologioiden läsnäolo on ilmeistä. Analyysissa voi kuitenkin olla kiinnostavaa tarkastella, millaisia ideologisia oletuksia sisältyy retorisesti neutraaleina pidettyihin tulkintoihin, arvostelmiin ja ilmauksiin.

Tutkija aineiston äärellä

Diskurssianalyysin toteuttaminen edellyttää tutkimusaineistoa, jota on mahdollista analysoida tekstinä ja josta on mahdollista erottaa merkitysten rakentumisen muotoja. Diskurssitutkimuksen aineistot koostuvat usein puheesta tai kirjoituksesta, mutta ne voivat pitää sisällään myös kuvia, ympäristöjä tai sosiaalisen toiminnan havainnointia. Diskurssit voidaan ymmärtää multimodaalisina – erilaisten viestintätapojen yhdistelmänä. Puhe tai kirjoi-

tus voi materialisoitua tietynlaisina visuaalisina esityksinä ja ympäristöinä. Vastaavasti visuaaliset tai tilalliset ilmiöt voivat tuottaa tulkintoja ja määrittelyä tietynlaisista kielellisistä näkökulmista ja merkitysjärjestelmistä käsin. Taidehistoriallisiin aihepiireihin kohdistuvassa diskurssitutkimuksessa on loogista ymmärtää diskurssit multimodaalisina rakenteina.

Diskurssianalyysin menetelmällisenä lähtökohtana on aineiston tarkka lähiluku ja analysoiminen siten, että analyysin perustelut ja johtopäätökset kirjoitetaan tutkimuksessa auki. Tutkimusaineisto voi olla sellainen, ettei koko aineistoa ole mahdollista tai mielekäästä analysoida yksityiskohtaisesti ja samanlaisella intensiteetillä. Tällöin yksityiskohtaisempaan analyysiin valikoidaan tutkijan merkitykselliseksi katsomat aineiston osat. Tutkimuskysymykset ohjaavat sitä, millaisella intensiteetillä aineistoa on mielekäästä analysoida. Aineistosta ei analysoida 'kaikkea mahdollista', vaan vain niiden merkitysten rakentumista, joihin tutkimuskysymykset kohdistuvat. Yksityiskohtaisesti analysoiduista teksteistä tutkija valitsee ne näytteet, jotka ovat analyysin argumentoinnin ja johtopäätösten esittämisen kannalta olennaisia siteerata tutkimuksessa. Näytteet valitaan kulloinkin käsiteltävien seikkojen mahdollisimman havainnollisen esiintuomisen tueksi. Näytteen kielellisen analysoimisen tarkkuus vaihtelee diskurssianalyysin eri orientaatioissa. Eri orientaatioita kuitenkin yhdistää näkemys siitä, että ilmiöt merkityksellistyvät kielellä ja sen sanastoissa, rakenteissa ja käyttötavoissa.

Tutkimuksessa siteeratut näytteet eivät sellaisenaan voi tarjota täydellistä kuvaa alkuperäisen tekstin kokonaisuudesta, alkuperäisen tekstin tekstuaalisesta kontekstista esimerkiksi tietyssä lehdessä tai tekstin dialogisesta kontekstista keskustelussa. Kontekstien täydellinen säilyttäminen diskurssitutkimuksessa on hankalaa, ellei mahdotonta: tutkimus ei voi toistaa tekstejä ja niiden välistä interaktiota, vaan on väistämättä jonkinlainen representaatio siitä. Se, millaiset tekstinäytteet aineistosta nousevat näkyviksi eli miten aineisto representoituu tutkimuksessa, palautuu tutkijan tekemiin valintoihin. Tutkija voi asettaa itselleen kuitenkin tavoitteen pyrkiä tuomaan aineistosta esiin tekstejä, jotka kiteyttävät kattavasti aineistoa tai havainnollistavat sen monivaihteisuutta.

Diskurssitutkimuksen aineistona olevat tekstit eivät yleensä ole yksiselitteisiä, vaan niissä risteää erilaisia näkökulmia, mielipiteitä ja maailmankatsomuksia. Diskurssien rajat voivat näyttäytyä tutkijalle häilyvinä, diskurs-

sit hahmottua tutkijalle osittain päällekkäisinä ja moniäänisinä, ja erilaisten tekstien lajityyppien ja tyylillisten variaatioiden kirjo voi tuottaa analyysia hankaloittavaa 'hälyä'. Tutkijan on hyväksyttävä se, ettei tutkimus voi toistaa kaikkia empiriassa esiintyviä vivahteita, vaan väistämättä pelkistää niitä. Diskurssit ovat tutkimusaineistosta jäsennettyjä teoreettisia konstruktioita, jotka ovat aina tavalla tai toisella yleistyksiä. Toisaalta pelkistämässä voidaan nähdä samalla diskurssianalyttisen tutkimuksen edut: laajalle levinneistä keskusteluista ja moniäänisestä tekstimassasta jäsenyyt tiettyjä säännönmukaisuuksia ja järjestyksiä, jotka selittävät tutkittavaa ilmiötä.

Diskurssianalyttisessä tutkimusotteessa ja sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuvassa teoreettisessa lähestymistavassa tutkijan positio tutkittavaan ilmiöön ja tehtyihin tulkintoihin on merkityksellinen. Todellisuuden rakentuneen luonteen tiedostava tutkija ei voi objektivoida itseään tarkkailijana aineiston ulkopuolelle, vaan hänen on pyrittävä tiedostamaan positionsa suhteessa tarkasteltavaan ilmiöön ja aineistoon.⁴³ Myöskään tutkijan käyttämää kieltä ei voi ymmärtää ulkopuolisena, vaan se on muun kielen käytön tavoin konstruktivistista. Tutkimuksessa jäsenyvät yksittäiset diskurssit ovat aina tutkijan kontekstisidonnaisen tulkintatyön tuloksia ja niiden raakamateriaalina olevat tekstit ovat avoimia monenlaisille tulkinnoille.

Jokinen, Juhila ja Suoninen ovat jäsentäneet erilaisia tutkijapositioita suhteessa tutkimusaineistoon ja sen käsittelyyn. He nimeävät ne analyytikon, asianajajan, tulkitsijan ja keskustelijan positioiksi. Analyytikko viittaa sellaiseen diskurssianalyttiseen positioon, jossa tutkijan osallisuus suhteessa analysoitavaan aineistoon yritetään pitää mahdollisimman pienenä ja kontrolloituna. Analyysin ohjenuorana on pitäytyä toimijoiden itsensä relevanteiksi tekemisissä kuvauksissa ja selonteoissa.⁴⁴ Asianajajalla viitataan positioon, jossa tutkija pyrkii analyysillaan aktiivisesti vaikuttamaan jonkin päämäärän toteutumiseen. Tutkijaa motivoi havaitun epäkohdan muuttaminen, vallitsevien asiantilojen kritisointi ja vaihtoehtoisten rakenteiden, käsittämistapojen tai toimintamallien etsiminen ja esittäminen. Tulkitsijan positioon asettuvalle diskurssianalyttikolle tutkimusaineistot näyttäytyvät monenlaisten mahdollisuuksien tilana ja tutkijan ja tutkittavan välillä on vuorovaikutuksellinen suhde. Tutkija pyrkii löytämään ja kunnioittamaan aineiston moniäänisyyttä ja tuomaan näkyväksi ilmiöiden merkitysten ja tulkintojen kirjojen. Keskustelijan positioista tehty diskurssitutkimus lähestyy toimintatutkimuksen osallis-

tuvaa strategiaa. Tässä positiossa tutkija on itse mukana jollain julkisen mieliteenvaihdon areenalla ja osallistuu tutkimusaiheesta käytyyn keskusteluun tutkimustulostensa pohjalta. Keskustelija suuntautuu tutkimuksensa yleisöön ja asettaa tutkimustuloksensa osaksi julkista neuvottelua.⁴⁵

Näkökulman palauttaminen kielestä kuvaan

Kuten ensimmäisessä taidehistorian määrittelyä havainnollistavassa tekstinäytteessä todettiin, taidehistoria tutkii visuaalisia ilmiöitä. Niitä on mahdollista tutkia joko teksteistä tai analysoimalla visuaalisuutta itsessään. Usein taidehistoriallisessa tutkimuksessa nämä lähestymistavat yhdistyvät tavalla tai toisella. Diskurssin käsitteen laaja-alainen ymmärtäminen laajentaa diskurssitutkimuksen mahdollisuuksia visuaalisuuden alueella. Havainnollistan näitä mahdollisuuksia käyttämällä esimerkkeinä kahta Helsinkiin pystytettyä julkista veistosta: Veikko Myllerin tekemää Risto Rytin monumenttia (1994) ja Kalervo Kallion tekemää Kyösti Kallion monumenttia (1962).

Sekä Rytin että Kallion monumenteista on käyty aktiivista julkista keskustelua ja kirjoitettu runsaasti erilaisia tekstejä. Monumenttien diskursianalyttinen tarkastelu voisi kohdistua esimerkiksi siihen, miten monumentteja on merkityksellistetty niistä kirjoitetuissa teksteissä ja niistä käydyissä keskusteluissa.⁴⁶ Tarkastelu voisi kohdistua myös siihen, miten monumentteja merkityksellistetään tutkimusta varten tuotetussa kommunikatiivisessa tilanteessa, kuten esimerkiksi haastattelussa.

Kirjoitetun ja puhutun kielen lisäksi Rytin ja Kallion monumentteja voi tulkita visuaalisina viesteinä, jotka osallistuvat todellisuuden merkityksellistämiseen. Kuva tai taideteos voidaan hahmottaa diskurssia tuottavana ilmiönä. Viestintätieteilijä Janne Seppänen on käyttänyt visuaalisen järjestyksen käsitettä konkreettisen näkyvän todellisuuden tulkintaan, siitä keskustelemiseen ja teoretisointiin lingvistisestä perinteestä nousevan diskurssin käsitteen sijaan⁴⁷. Diskurssiteorioissa ei yleensä kuitenkaan koeta mielekkääksi erotella kieltä ja visuaalisuutta omiksi järjestelmikseen, vaan ne ymmärretään erottamattomissa olevana vuorovaikutuksellisenä kokonaisuutena. Miten sitten Rytin ja Kallion monumentit eroavat toisistaan, kun niistä tarkastellaan diskursiivisina teksteinä? Rytin monumentin voi todeta kuuluvan modernistisen kuvanveiston diskurssiin, jonka keskiössä on abstrakti ilmai-

Veikko Myller: Risto Rytin monumentti *Vastuun vuodet*, 1994, pronssi. Helsinki.
© KUVASTO 2011. Kuva: Tuuli Lähdesmäki.

su, taiteilijan subjektiivisen näkemyksen esiintuominen ja persoonallinen tyyli – ei pyrkimys todellisuuden mimeettiseen kuvaamiseen. Kallion monumentti taas tukeutuu perinteisen suurmiesmonumentin diskurssiin, jonka päämääränä on henkilön kunnioittaminen ja muistaminen pystyttämällä häntä kuvaava juhlava patsas.

Visuaalisuuden muodostamaa diskurssia voidaan laajentaa ymmärtämällä myös tila tai ympäristö diskurssia tuottavina merkityksiä sisältävinä rakenteina. Rytin ja Kallion monumenteissa monumenttien sijoituspaikka ja ympäristö poikkeavat suuresti toisistaan. Eroja voidaan analysoida jäsentämällä niiden monumenteille tuottamia erilaisia merkityksiä. Kallion monumentti on sijoitettu julkisen vallan ytimeen lähelle Eduskuntataloa. Monumentin ympärillä on pieni kivetty aukio, jolle mahtuu joukko ihmisiä kollektiivisissa muistelutilaisuuksissa. Monumentti on sijoitettu korkealle jalustalle, jolloin presidenttiä katsoessa on katse nostettava kunnioittavasti yläviistoon.

Kalervo Kallio: Kyösti Kallion monumentti, 1962, pronssi. Helsinki.
Kuva: Tuuli Lähdesmäki.

Monumentin sijoittelu ja tila viittaavat vallan läsnäoloon ja valtasuhteiden hierarkkiseen rakenteeseen presidentin ja häntä muistelevien kansalaisten välillä. Monumentin sijoittelu ja tila kiinnittyvät perinteisen suurmiesmonumentin diskurssiin.⁴⁸

Rytin monumentti on sen sijaan sijoitettu puistoon kauemmaksi pääkaupungin hallinnollisista arvorakennuksista. Monumentti sijaitsee arkisella puistomaisella nurmikentällä eikä sen luo kulje kiveystä tai hiekkatietä. Monumentilla ei ole selkeästi merkittyä katsomissuuntaa eikä jalustaa. Katsoja pääsee siten halutessaan aivan kosketusetäisyydelle monumentista. Monumentin sijoituspaikka ja ympäristö merkityksellistävät monumenttia arkiemmalla tavalla verrattuna Kallion monumenttiin. Suurmiesmonumentin diskurssin sijaan Rytin monumentin sijoittelu ja tila kiinnittävät sen modernistisen puistoveistoksen diskurssiin.⁴⁹

Visuaalisen ja tilallisen merkityksellistämisen rakenteisiin niveltyy saumattomasti myös toiminnallinen ulottuvuus. Ihmisten toimintaa voidaan lukea diskurssina, jossa tuotetaan ilmiöille merkityksiä ja rakennetaan valtasuhteita ihmisten ja ilmiöiden välille. Esimerkiksi Kallion monumentin ympäristö on rakennettu ohjaamaan tietynlaisiin toimintatapoihin ja niihin liittyviin ajatusmalleihin. Monumentin jalustaan on muotoiltu kivinen las-kuteline, jolle voi laskea seppeleitä presidentin muistelutilaisuuksissa. Monumenttien tilat ovatkin perinteisesti olleet paikkoja, joissa on suoritettu tai oletettu suoritettavan muisteluun ja kunnioittamiseen liittyviä kollektiivisia rituaaleja. Rituaaleissa osallistujien keho, asennot ja eleet noudattavat tai niiden oletetaan noudattavan tiettyä kaavaa, jota ohjaavat tavat, tottumukset ja konventiot⁵⁰. Kehollinen viestintä osallistuu monumenttien merkityksellistämiseen ja diskurssien tuottamiseen. Monumenttien paljastustilaisuuksissa ja muissa monumenttien luona suoritettavissa muistotilaisuuksissa ihmisiltä odotetaan tietynlaista kehollista olemista: kunnioittamisen ja jopa hartauden osoittamista, mikä ilmenee vakavana ja vakaana olemisena ja elehtimisena. Keholliseen viestintään kuuluu myös paikan ottaminen suhteessa toisiin ihmisiin ja rituaalin näyttämöön.⁵¹

Diskurssin käsite voidaan siis taidehistorian tutkimuksessa ymmärtää hyvin laaja-alaisena ja ihmisten vuorovaikutuksessa monitasoisesti muodostuvana ilmiönä. Vaikka diskurssitutkimuksen ajatellaan usein siirtävän taidehistorian tutkijan huomion kuvasta kieleen ja kielessä rakentuviin merkityk-

siin, diskurssitutkimus voi toisaalta palauttaa näkökulman takaisin kuvaan hahmottamalla kuvan kielen kaltaisena viestejä ja merkityksiä sisältävänä ja tuottavana rakenteena.

1. Kuhn, 1994.
2. Kalha 2002, 51; samankaltaiseen genealogiseen lähtökohtaan Kalha viittaa myös tutkimuksessaan Magnus Enckellistä (Kalha 2005, 28).
3. Kalha 1997; 2005; 2008; Ojanperä 2010. Kalha toteaa väitöstutkimuksessaan *Muotopuolen merenneidon pauloissa*, ettei ”käytä diskurssianalyysia metodina”, vaan ”olen lähinnä selvittänyt sillä suhdettani käsiteltävään tekstimateriaaliin” (Kalha 1997, 29). Samoin *Tapaus Magnus Enckell* -teoksessa Kalha kirjoittaa luopuvansa ”tyylypuhtaasta diskurssianalyysista” (Kalha 2005, 19). Diskurssitutkimuksellinen näkökulma toimii Kalhan teoksissa ennen kaikkea aineiston luentaan liittyvänä tutkimusotteena (Kalha 1997, 33) tai aineiston läpivalaisun keinona (Jyränki & Kalha 2009, 11), jolla tehdään näkyväksi teksteissä olevia merkityksiä niiden kulttuurisissa, moraalisisissa, ideologisissa ja poliittisissa konteksteissa.
4. Lähdesmäki 2007.
5. van Dijk 1997, 1–4.
6. Hall 2002, 100.
7. Pennycook 1994, 127; Foucault 1972.
8. Humanistisen tiedekunnan opinto-opas, 2005.
9. Saarikivi 1967, 3–4.
10. Väliverronen 1998, 20.
11. Rantanen 1997, 17.
12. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 26.
13. Suoninen 1999, 107.
14. Väliverronen 1998, 21; 1996.
15. Barthes 1993, 184–185.
16. Fairclough, Jessop & Sayer 2002; Fairclough 2004a; Fairclough 2004b, 112.
17. Fairclough 2004a.
18. Kuusela 2001, 21–28.
19. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 20–21. Myöskään kuvien ei voida katsoa sellaisenaan heijastavan todellisuutta, vaan myös kuvien ja todellisuuden suhde on vuorovaiikutuksellinen (Rossi 1998, 177).
20. Kuusela 2001, 22; Juhila 1999a, 196; Saastamoinen 2001b, 277.
21. Erkkilä 2004, 182–186; Vainikkala 2002, 10, 14–18; Ukkonen 2000, 105–106.
22. Fornäs 1995/1998, 15.
23. Pulkkinen 1998, 51.
24. Foucault 1972.
25. Lämsä 2003; Suoninen 1999, 106; Juhila & Suoninen 1999, 249; Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17.
26. Lämsä 2003; Parker 1999, 6–7; Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17–18.
27. Suoninen 1999, 106.
28. Remes 2003; diskurssianalyysin eri traditioista myös Pennycook 1994; Mills 1997, 131–157.
29. Fairclough 1995/1997, 14; Fairclough 1992a, 8.
30. Esim. Fairclough 1992b; 1995.

31. Fairclough 1992b, 81–83.
32. Valtonen 1998, 107.
33. Lämsä 2003.
34. Esim. Fairclough 1995/1997.
35. Fairclough 1995/1997, 28, 79, 85.
36. Fairclough 1992b, 4.
37. Fairclough 1995/1997, 29.
38. Fairclough 1995, 35.
39. Fairclough 1992b, 64.
40. Fairclough 1992b, 87; 1995, 36; 1995/1997, 25, 63–64; 2004a.
41. Fairclough 1992b, 85–86.
42. Fairclough 1995, 132–133.
43. Saastamoinen 2001a, 156.
44. Juhila 1999b, 201–207.
45. Juhila 1999b, 201–231.
46. Rytin osalta kyseisestä tarkastelutavasta esim. Lähdesmäki 2007; 2009.
47. Seppänen 2001, 34–36, viite 1 sivuilla 230–231.
48. Monumenttien sijoituspaikkojen merkityksistä esim. Berggren 1999, 563; Lindgren 2000a, 148–149; Lindgren 2000b, 8; Lähdesmäki 2007, 164–166, 229–231, 441–442.
49. Modernistisen julkisen kuvanveiston sijoituspaikkojen merkityksistä esim. Lindgren 1996, 83–84, 152; Lähdesmäki 2007, 293.
50. Connerton 1989, 59–61, 71.
51. Lähdesmäki 2007, 416–418.

KIRJALLISUUS

- Barthes, Roland 1993.** ”Tekstin teoria”. Teoksessa *Tekijän kuolema, tekstin syntymä*. Suomenoksen toim. Lea Rojola. Suom. Lea Rojola & Pirjo Thorel, 171–190. Tampere: Vastapaino. (*Encyclopaedia Universalis*, 1973.)
- Berggren, Lars 1999.** ”The ‘Monumentomania’ of the Nineteenth Century: Causes, Effects and Problems of Study”. Teoksessa *Memory & oblivion*, toim. Wessel Reiniik & Jeroen Stumpeö, 561–566. Proceedings of the XXIXth International Congress of the History of Art held in Amsterdam, 1–7 September 1996. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Connerton, Paul 1989.** *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun A. 1997.** ”The Study of Discourse”. Teoksessa *Discourse as Structure and Process*, toim. Teun A. van Dijk, 1–34. Discourse Studies: a Multidisciplinary Introduction Volume 1. London: Sage Publications.
- Erkkilä, Raija 2004.** ”Kokemuksen representaatio. Mitä opettajan tarina kertoo minusta ja meistä?” Teoksessa *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*, toim. Raine Mäntysalo, 181–198. Ympäristöalan julkaisuja, Oulun yliopisto. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Fairclough, Norman 1992a.** ”Introduction”. Teoksessa *Critical Language Awareness*, toim. Norman Fairclough, 1–30. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1992b.** *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

- Fairclough, Norman 1995.** *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1997.** *Miten media puhuu?* Suom. Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino. (*Media Discourse*, 1995.)
- Fairclough, Norman 2004a.** "Semiotic aspects of social transformation and learning". Teoksessa *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education*, toim. Rebecca Rogers, 225–235. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fairclough, Norman 2004b.** "Critical Discourse Analysis Researching Language in the New Capitalism: Overdetermination, Transdisciplinarity and Textual Analysis". Teoksessa *Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change*, toim. Lynne Young & Claire Harrison, 103–122. London: Continuum International Publishing Group Ltd.
- Fairclough, Norman, Bob Jessop, and Andrew Sayer 2002.** "Critical Realism and Semiosis". *Journal of Critical Realism vol. 5*, nr 1, 2–10.
- Fornäs, Johan. 1998.** *Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia*. Suom. Mikko Lehtonen, Kaarina Hazard, Virpi Blom & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino. (*Cultural theory and late modernity*, 1995.)
- Foucault, Michel 1972.** *The Archaeology of Knowledge*. Käänt. Alan Sheridan. London: Tavistock Publications. (*L'archéologie du savoir*, 1969.)
- Hall, Stuart 2002.** "Me ja muut: diskurssi ja valta". Teoksessa *Identiteetti*, suomennoksen toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. suom. Mikko Lehtonen, 77–137. Tampere: Vastapaino. (*Formations of Modernity*, 1992.)
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993.** "Diskursiivinen maailma: teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet". Teoksessa *Diskurssianalyysin aakkoset*, Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 17–47. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 1999.** "Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta". Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*, Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 54–97. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi 1999a.** "Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kentät". Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*, Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 160–198. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi 1999b.** "Tutkijan positiot". Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*, Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 201–233. Tampere: Vastapaino.
- Humanistisen tiedekunnan opinto-opas 2005.** Taidehistoria. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jyräki, Julia & Kalha, Harri 2009.** *Tapaus Neitsythuorakirkko*. Helsinki: Like.
- Kalha, Harri 1997.** *Muotopuolen merenneidon pauloissa. Suomen taideellisuuden kultakausi: mielikuvat, markkinointi, diskurssit*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Kalha, Harri 2002.** "'Neitosista ken on kaunein'. Missipuhe ideologisena diskurssina". Teoksessa *Näkyvä[isi]ksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuureista*, toim. Annamari Vänskä, 47–78. Taidehistorian seuran julkaisuja 25. Helsinki: Suomen taidehistorian seura.
- Kalha, Harri 2005.** *Tapaus Magnus Enckell*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalha, Harri 2007.** *Tapaus Havis Amanda. Siveellisyys ja sukupuoli vuoden 1908 suibkuläbdekiistassa*. Historiallisia tutkimuksia 238. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karjalainen, Tuula 1990.** *Uuden kuvan rakentajat. Konkretismin läpimurto Suomessa*. Porvoo: WSOY.
- Kuhn, Thomas 1994.** *Tieteellisen vallankumouksen rakenne*. Helsinki: Art House.

- Kuusela, Pekka 2001.** ”Sosiaalisen konstruktionismin liike sosiaalitieteissä”. Teoksessa *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmia*, toim. Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen, 17–44. Kuopion yliopiston selvityksiä, yhteiskuntatieteet 21. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Lindgren, Liisa 1996.** *Elävä muoto. Traditio ja modernius 1940- ja 1950-luvun suomalaisessa kuvanveistossa*. Dimensio 1. Helsinki: Valtion taidemuseo.
- Lindgren, Liisa 2000a.** *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Toimituksia 782. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Lindgren, Liisa 2000b.** ”Kuinka muistomerkkien arvot punnitaan?” *Hiidenkivi* 5, 6–9.
- Lähdesmäki, Tuuli 2007.** *Kuohahdus Suomen kansan sydäimestä. Henkilömonumentti diskursiivisena ilmiönä 1900-luvun lopun Suomessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lähdesmäki, Tuuli 2009.** ”Cultic Discourse: The Ways of Producing ‘We’ in the Debate over the Risto Ryti Monument”. Teoksessa *Cult, Community, Identity*, toim. Eeva Haverinen, Urpo Kovala ja Veera Rautavuoma, 231–243. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lämsä, Anna-Maija 2003.** ”Diskursianalyysi empiirisen tutkimuksen näkökulmasta”. Metodix. <<http://www.metodix.com/showres.dll/fi/index>> (viitattu 4.8.2003).
- Mills, Sara 1997.** *Discourse*. London: Routledge.
- Ojanperä, Riitta 2010.** *Kriitikko Einari J. Vehmas ja moderni taide*. Kuvataiteen keskusarkisto 20. Helsinki: Valtion taidemuseo.
- Parker, Ian 1999.** ”Introduction: Varieties of Discourse and Analysis”. Teoksessa *Critical Textwork. An introduction to Varieties of Discourse and Analysis*, toim. Ian Parker & the Bolton Discourse Network, 1–12. Buckingham: Open University Press.
- Pennycook, Alastair 1994.** ”Incommensurable Discourse?” *Applied Linguistics* vol. 15, nr 2, 115–138.
- Pulkkinen, Tuija 1998.** *Postmoderni politiikan filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Remes, Liisa 2003.** *Yrittäjyyskasvatuksen kolme diskurssia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rossi, Leena-Maija 1998.** ”Irti heijastuksista”. Teoksessa *Kuvasta tilaan*, toim. Kirsi Saarikangas 177–200. Tampere: Vastapaino.
- Rossi, Leena-Maija 1999.** *Taide vallassa. Poliittikkäkäsitteiden muutoksia 1980-luvun suomalaisessa taidekeskustelussa*. Helsinki: Kustannus Oy Taide.
- Saastamoinen, Mikko 2001a.** ”Elämänpäätös, elämäkerta ja muisteleminen”. Teoksessa *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmia*, toim. Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen, 135–162. Kuopion yliopiston selvityksiä, yhteiskuntatieteet 21. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Saastamoinen, Mikko 2001b.** ”Identiteettien hybridisoituminen ja sosiaalinen konstruktionismi”. Teoksessa *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmia*, toim. Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen, 259–302. Kuopion yliopiston selvityksiä, yhteiskuntatieteet 21. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Saarikivi, Sakari 1967.** *Taidehistorian ääriä*. Porvoo: WSOY.
- Seppänen, Janne 2001.** *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 17. Tampere: Vastapaino.
- Suoninen, Eero 1999.** ”Vuorovaikutuksen mikromaisen analysoiminen”. Teoksessa *Diskursianalyysi liikkeessä*, toim. Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 101–125. Tampere: Vastapaino.
- Ukkonen, Taina 2000.** *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Vainikkala, Erkki 2002.** *Kertomuksen rajapinnat. Tutkimuksia kertomusten rakenteesta, tekstuaalisuudesta ja ideologiasta.* Johdanto artikkeliväitöskirjaan. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Valtonen, Sanna 1998.** ”Hyvä, paha media. Diskurssianalyysi kriittisen media-analyysin menetelmänä”. Teoksessa *Media-analyysi: Tekstistä tulkintaan*, toim. Anu Kantola, Inka Moring & Esa Väliverronen, 93–121. Helsinki ja Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Väliverronen, Esa 1998.** ”Mediatekstistä tulkintaan”. Teoksessa *Media-analyysi: Tekstistä tulkintaan*, toim. Anu Kantola, Inka Moring & Esa Väliverronen, 13–39. Helsinki ja Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.